

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКУ З ДОХОДІВ
ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Економічний спад 90-х рр. справив негативний вплив на рівень життя населення України, що відображається в існуванні значних верств громадян, реальні доходи яких не досягають прожиткового мінімуму; населення деструктуровано (фактично відсутній середній клас); відбувається різке розшарування із зростанням розриву в доходах, що спричиняє більше напруження в суспільстві, ніж низький рівень доходів основної маси громадян.

В цих умовах держава незадовільно використовує найбільш дієвий інструмент соціального регулювання – податок з доходів фізичних осіб. Серед основних недоліків оподаткування доходів громадян треба відзначити значний рівень податкового навантаження (в основному на трудові доходи) та його нерівномірний розподіл; втрату неоподаткованим мінімумом ознак як економічної категорії, так і соціального нормативу; порушення принципу справедливості при переході від прогресивного підходу до пропорційного, тобто запровадження єдиної ставки.

На сучасному етапі економічного і соціального розвитку в Україні функції податку з доходів фізичних осіб не можуть обмежуватися тільки фіскальними аспектами. Наша держава потребує такого механізму функціонування даного податку, при якому його внутрішній потенціал дозволяв регулювати, по-перше, соціальні проблеми (зміцнення доходів громадян, формування середнього класу як основи стабільності суспільства), а по-друге, сприяти економічному зростанню.

Низка важливих питань щодо податкової політики й податкового регулювання соціально-економічних процесів відображена у працях вітчизняних вчених О. Амоши, О. Василика, В. Вишневського, В. Геєця, С.Каламбет, А. Соколовської, П. Мельника та інших. Але удосконаленню механізму податку з доходів фізичних осіб приділяється недостатньо уваги.

Згідно ст. 3 Закону України “Про систему оподаткування” одними з принципів побудови системи оподаткування є соціальна справедливість, тобто забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи, а також економічна обґрунтованість, тобто встановлення податків і зборів (обов’язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами [1, с. 3]. Метою статті є розробка методичних підходів щодо реформування механізму податку з доходів фізичних осіб відповідно задекларованих принципів оподаткування, а саме одного з важливіших його елементів – ставки.

Для з’ясування зв’язку між доходом та розміром податку з метою розробки механізму оподаткування було використано поняття еластичності.

Використання процентного числення для вираження здатності однієї перемінної реагувати на зміну іншої широко поширено в економіці. Як відомо, термін еластичність використовується для позначення подібних залежностей. Таким чином, еластичність - це міра реакції однієї змінної на зміну іншої, що виражена як відношення процентних (відсоткових) змін.

У податковому аспекті цей показник використовується для характеристики податкової системи в цілому. Так, Мельник П.В. використовує поняття еластичності при визначенні залежності надходжень усіх податків: прямих, непрямих або окремого податку від ВВП. Він вважає, що середня еластичність (залежність зростання (падіння) податкових надходжень від зростання (падіння) ВВП) більше одиниці характеризує податкову систему, що забезпечує “автоматичне” зростання податкових доходів при зростанні ВВП, тобто як систему з високою еластичністю [2, с. 155-230].

На основі методу еластичності визначимо еластичність податку (з доходів) по доходу. Так, еластичність податку по доходу - це процентне відношення зміни величини податку до заданої процентної зміни доходу. Відомо, що існують різні ступені еластичності. Вважається, що зв’язок буде еластичний (еластичний податок), коли величина податку змінюється на більшій відсоток, чим розмір доходу. Такий зв’язок характеризує прогресивне оподаткування.

Нееластичний зв'язок – нееластичний податок характеризує ситуацію, при якій розмір податку змінюється на менший відсоток, чим змінюється розмір доходу. Такий зв'язок характеризує регресивне оподаткування. Зв'язок з одиничною еластичністю – податок з одиничною еластичністю характеризує ситуацію, при якій податок і дохід змінюються на однаковий відсоток. Такий зв'язок характеризує пропорційне оподаткування. Зв'язок абсолютно нееластичний – абсолютно нееластичний податок у випадку, коли розмір податку знаходиться поза залежністю від доходу, тобто завжди знаходиться на одному рівні. Така ситуація характеризує фіксований розмір податку. Такий підхід у відношенні до оподаткування доходів фізичних осіб має ряд недоліків, у першу чергу, соціальну несправедливість у відношенні низько дохідних (низькооплачуваних) шарів населення. Зв'язок абсолютно еластичний – абсолютно еластичний податок у випадку, коли при будь-якому розмірі доходу податок не сплачується. Така ситуація відбиває: по-перше, у легальній економіці неоподатковуваний податком дохід, а по-друге, доходи отримані в тіньовій економіці.

Вважаємо, що шкала ставок податку з доходів фізичних осіб в Україні повинна сполучити різні види зв'язку між розміром податку і доходом у залежності від задач, які вирішує в сучасних умовах держава.

Аналізуючи еластичність, іноді досить визначити, еластичний чи нееластичний податок по доходу. Однак для максимальної конкретизації і прийняття конкретних рішень необхідне проведення кількісної характеристики цього процесу.

Відсоткову (процентну) зміну величини доходу можна визначити за формулою:

$$\Delta D = [(D_2 - D_1) / (D_1 + D_2)] : 2, \quad (1)$$

де ΔD – відсоткова (процентна) зміна величини доходу;

D_1 – значення величини доходу до його зміни;

D_2 – значення величини доходу після його зміни.

Аналогічно визначається відсоткова (процентна) зміна величини податку:

$$\Delta P = [(P_2 - P_1) / (P_1 + P_2)] : 2, \quad (2)$$

де ΔP – процентна зміна величини податку;

P_1 – значення величини податку до її зміни;

P_2 – значення величини податку після її зміни.

Визначивши процентні зміни доходу і податку, можна записати повну формулу для обчислення еластичності податку по доходу. Тоді еластичність податку має вигляд:

$$El = [(P_2 - P_1) / (P_1 + P_2)] : [(D_2 - D_1) / (D_1 + D_2)] \quad (3)$$

Оскільки криві податку мають позитивний нахил, то дана формула дає позитивне значення еластичності [3, с. 98-144].

На основі шкали ставок, що діяла до 01.01.2004 р., виконано розрахунок еластичності податку по доходу. Для цього визначено інтервали, виходячи з розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 2003 р. (365 грн.). Розрахунок для кожного інтервалу виконано згідно формули (3). Так, еластичність податку по доходу 1,17 означає, що величина податку збільшується на 1,17% на кожен 1% збільшення доходу. Бачимо, що показник еластичності коливається у розмірі 1,1–1,55, тобто величина податку змінюється (збільшується) нерівномірно від 1,1% до 1,55% на кожен 1% збільшення доходу.

Розрахунок по більш дрібних інтервалах (10, 50, 100 грн.) показав, що показник еластичності коливається у розмірі 1,08–1,71, тобто нерівномірність (диференціація) податку підвищується. При цьому простежується тенденція різкого стрибка (підвищення) показника еластичності при переході доходу в інтервал, для якого застосовується підвищена ставка податку, а також зниження показника еластичності у кожному інтервалі доходів, для яких застосовується однакова ставка податку, тобто для менших доходів одного інтервалу еластичність вища, що свідчить про більший ріст розміру податку, ніж ріст розміру доходу.

Аналогічний розрахунок виконано для існуючого пропорційного підходу в оподаткуванні доходів фізичних осіб, тобто при єдиній ставці податку для усіх доходів. Як бачимо, показник еластичності складає більше одиниці (від 1,14 до 7,6) та змінюється на інтервалі доходів, для якого при оподаткуванні використовується поняття податкова соціальна пільга.

Поняття податкова соціальна пільга наведено у Законі України “Про податок з доходів фізичних осіб”, який трактує її як зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого з джерел на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати у розмірі, що дорівнює одній мінімальній заробітній платі (у розрахунку на місяць), встановленій на 1 січня звітного податкового року [4, с. 7]. Як тільки дохід перевищує розмір,

до якого застосовуються ці зменшення, показник еластичності на будь-якому інтервалі залишається на рівні 1, тобто діє повна пропорційна залежність.

Наведені розрахунки дозволяють зробити висновок про залежність показника еластичності податку по доходу від механізму нарахування податку, а саме зменшення оподаткованого доходу на деяку фіксовану суму (неоподаткований мінімум, податкова соціальна пільга), а також використання складної прогресії.

Зменшення оподаткованого доходу на деяку фіксовану суму, розмір якої має різне відносне значення для кожного окремого розміру доходу, значно впливає на показник еластичності. Тобто показник еластичності змінюється, бо змінюється процентне значення неоподаткованої суми відносно доходу.

Використання складної прогресії передбачає застосування більш високої ставки тільки для доходу, що перевищує максимальний розмір доходу попередньої шкали, тобто фактична ставка податку (відношення суми податку до загального доходу) постійно змінюється, що впливає на показник еластичності. Однак цей вплив має більш м'який плавний характер, тобто показник еластичності змінюється не суттєво.

Пропонується такий механізм оподаткування, який частково усуває визначені в результаті проведеного дослідження недоліки. В основі запропонованого підходу полягає прогресивна шкала оподаткування з врахуванням принципу соціальної справедливості.

Таким чином, при реформуванні податку з доходів фізичних осіб слід передбачити зміни у механізмі нарахування податку, тобто застосовувати ставку податку на загальну суму доходу. При цьому ставка податку повинна бути визначена таким чином, щоб розмір чистого доходу (після оподаткування) становив розмір не менш визначеного розміру неоподаткованого мінімуму доходів (прожитковий мінімум або мінімальна заробітна плата).

Виходячи з теорії еластичності пропонуємо прогресивну шкалу ставок податку на активні (трудова) доходи, яка передбачає новий механізм нарахування податку, а саме: застосування ставки до загального розміру доходу, однак розмір ставки повинен забезпечити звільнення від оподаткування на першому етапі розміру мінімальної заробітної плати, а на другому – прожиткового мінімуму.

Вважаємо, що запропонований підхід побудови прогресивної шкали ставок та механізм нарахування податку з доходів фізичних осіб дозволять суттєво збільшити реальні грошові доходи населення, в першу чергу малозабезпечених верств населення; звільнять від оподаткування доходи, які необхідні для забезпечення прожиткового мінімуму, тобто простого відновлення спроможності до праці (враховуючи сімейний стан); реалізувати принцип соціальної справедливості (прогресивне оподаткування); підтримувати показник еластичності на рівні 1 (одиниці) всередині інтервалу; сформувати економічну основу для регулювання доходів різних соціальних шарів; підтримувати максимальні ставки на середньому рівні, тобто сформувати основу для можливості легально одержувати значні доходи.

Все це дозволить вирішити багато соціальних питань та активізувати трудові та економічні процеси в цілому.

Література:

1. Закон України “Про систему оподаткування” від 18 лютого 1997 р. № 77/97-ВР // Баланс. – 1997. – №15. – С. 26–29.
2. Мельник П.В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. – 362 с.
3. Долан Э.Дж., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель / Пер. с англ. В. Лукашевича и др.; Под общ. ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича. – СПб.: 1992. – 496 с.
4. Закон України “Про податок з доходів фізичних осіб” від 22 травня 2003 р. № 889-IV // Урядовий кур’єр. – 2003. – №127. – С. 5–12.